

MARZENA GONERA

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie
ORCID: 0000-0003-0657-3910
email: agagoner5@interia.pl

SEJMOWE MOWY POPISOWE
KAZIMIERZA NESTORA SAPIEHY.
INSPIRACJE ANTYCZNĄ MYŚLĄ RETORYCZNĄ

ABSTRACT. Gonera Marzena, *Sejmowe mowy popisowe Kazimierza Nestora Sapieha. Inspiracje antyczną myślą retoryczną* (Parliamentary ceremonial speeches by Kazimierz Nestor Sapieha. Inspirations of ancient rhetorical thought).

The aim of the discussion in this article is to create a comparative analysis of Kazimierz Nestor Sapieha's occasional speeches. The primary source for elaborating on the topic is his orations delivered on the 6th October 1778 and ten years later, on 8th October 1788. The main method used to explore the topic is rhetorical analysis and imagology. In-depth analyses lead to the conclusion that both exemplifications are very similar to each other.

Keywords: the 18th century; ancient, rhetoric; imagology; myth; Kazimierz Nestor Sapieha; occasional speeches; Russia; the first partition

Od czasów renesansu wpływ antycznej teorii retorycznej (szczególnie w wydaniu rzymskim) na staropolskie piśmiennictwo był ogromny. Świadczy o tym m.in. wszechobecność w polskiej kulturze tej epoki wywodzącego się ze starożytności oratorstwa popisowego, czyli *genus demonstrativum*. Znajdowało ono swoje miejsce na różnych poziomach organizacji tekstu funkcjonującego zarówno w obiegu ustnym, jak i pisanym, choć należy podkreślić, iż słowo mówione długo zajmowało pozycję uprzywilejowaną, będąc elementem *kultury uczestniczącej*¹. Do konstruowania i wygłaszania mów okolicznościowych synów magnackich tradycyjnie sumiennie przygotowywano. O ile jednak w XVI, XVII, a nawet w pierwszej połowie XVIII wieku znakomite wykształcenie Jana Zamoyskiego w gimnazjum kalwińskim w Krasnymstawie i potem na uniwersytecie w Padwie, braci Jana (późniejszego króla) i Marka Sobieskich w Akademii Krakowskiej i podczas Grand Tour na uniwersytetach zachodnioeuropejskich dotyczyło mniejszości synów magnackich, o tyle za Stanisława

¹Dawidziak-Kładoczna 2012a: 13.

Augusta Poniatowskiego, gdy Kazimierz Nestor Sapieha zaczynał swą edukację, normy kształcenia klas wyższych uległy już znaczącej zmianie i sformalizowaniu². W związku z tym Kazimierz Nestor Sapieha odebrał staranną edukację stacjonarną w duchu patriotycznym i obywatelskim w warszawskim Kolegium Teatrynow oraz w Szkole Rycerskiej³. Obok wielu innych przedmiotów⁴ młodzieniec poznał tam podstawy dialektyki i retoryki klasycznej. Wskazówki dotyczące m.in. tematyki mów popisowych oraz ich budowy zawierają pisma Cyserona: *De Oratore*⁵, *De inventione*⁶, czy też przypisywany mu traktat: *Rhetorica ad Herennium*⁷, dzieła Kwintyliana, przede wszystkim *Kształcenie mówcy*⁸ (*Institutio Oratoria*)⁹, jednakże Sapieha nie czerpał ich z oryginalnych traktatów, ale za pośrednictwem opracowań. Pomocne okazały się w tym używane wówczas w szkołach podręczniki jezuickie zawierające charakterystykę rodzaju popisowego, tj. reguły tworzenia: pochwał, nagan, enkomioń, przydatne do tego celu środki retorycznej amplifikacji i przykłady ich użycia (tzn. kompendia): *Ars Rethorica ad Tulianam Rationem* Gabriela François Le Jaya¹⁰, *De Arte Rethorica libri tres* (podaję fragment tytułu) Cypriana Suareza¹¹, *Candidatus Rhetoricae* Josepha de Jouvancy'ego¹² oraz *Novus Candidatus Rhetoricae* (podaję fragment tytułu) François Pomeya¹³. Na kształt językowy mów, konieczność ich oczyszczenia z nadmiaru barbaryzmów i makaronizmów, stosowanie jasnego i zwięzłego stylu zwracał uwagę pijar Stanisław Konarski w dziele *O poprawie wad wymowy*¹⁴. W pracy *O sztuce dobrego myślenia*¹⁵ podkreślał natomiast, że podstawą każdego wystąpienia retorycznego jest, jak głosił już jej tytuł, stan umysłu oratora. Uczniowie mieli okazję również przestudiować używane wówczas wzory oracji okolicznościowych i doradczych oraz listów opracowanych

² W odróżnieniu np. od starszego od siebie o 23 lata Adama Kazimierza Czartoryskiego, który był kształcony w domu pod okiem francuskich nauczycieli (Waniczkówna 1938: 249). Zatem w zakresie edukacji polskich magnatów powoli zachodziły ważne zmiany.

³ Kądziela 1994: 53–54.

⁴ Wśród nauczanych przedmiotów znalazły się m.in. geografia, prawo, matematyka, historia, języki obce nowożytnie, taniec, polityka, szermierka, rysunek, muzyka, pirotechnika, architektura wojskowa (Mrozowska 1961: 85; Gach 2002: 115; Puchowski 2012: 303–304). Przy tworzeniu i wygłaszaniu wystąpień publicznych istotnymi były zwłaszcza znajomość historii narodowej i powszechnej, polityki oraz prawa.

⁵ Cic. *De Orat.*

⁶ Cic. *De Inv.*

⁷ *Rhet. Her.*

⁸ Quint. *Orat.* I, II, X; Quint. *Orat.* VIII6–XII.

⁹ Śnieżewski 2004.

¹⁰ Le Jay 1748.

¹¹ Suarez 1654.

¹² Jouvancy 1753.

¹³ Pomey 1668.

¹⁴ Konarski 1958.

¹⁵ Konarski 1955: 55–103.

przez adeptów Kolegium Jezuitów w Warszawie zawarte m.in. w zbiorze *Zabawki oratorskie*¹⁶ (podają fragment tytułu) Franciszka Bohomolca. Korzystali także z *Orator Polonus*¹⁷ Samuela Wysockiego oraz edycji *Swada Polska i Łacińska albo Miscellanea oratorskie* Jana Ostrowskiego-Denaykowicza¹⁸. Znali ponadto *Progymnasnata*, czyli ćwiczenia retoryczne bizantyjskich retorów: Aftoniusa Sofisty, Pseudo-Hermogenesa, Teona z Aleksandrii, Mikołaja z Myry, Libaniosa¹⁹ i Pryscjana z Cezarei²⁰, jednakże do treści w nich zawartych młodzi uczniowie docierali za pośrednictwem wskazanych powyżej kompendiów retorycznych.

Skrupulatnie stosowano się do zasad, o których wyczytano w wymienionych traktatach antycznych mistrzów słowa oraz podręcznikach szkolnych. Zachowywano też zalecaną powściągliwość w zakresie elokucyjnej ornamentyki. Ponadto pomijano bądź maksymalnie ograniczano części: argumentacyjną oraz refutacyjną, zastępując je amplifikacją²¹. Uczniowie sięgali też po zaproponowany przez starożytnych oratorów Cyncerona i Kwintyliana oraz bizantyjskich autorów *Progymnasnatów* rezerwuar „miejsz wspólnych”²² dla rodzaju popisowego.

¹⁶ Bohomolec 1759.

¹⁷ Wysocki 1740.

¹⁸ Danaykowicz-Ostrowski 1744–1745.

¹⁹ Krzywy 2014: 12–13; Awianowicz 2004b: 31–45; Awianowicz 2008: 15.

²⁰ Prusc. *Praeex.* 7.

²¹ Cic. *De Inv.* I 53, 100; Cic. *De Orat.* II 84, 88; Śnieżewski 2014: 75; Jouvancy 1753: 32–33; Lichański 2000: 174; Lichański 2007: 119; Lausberg 2002: 400; Mayer, Carriho, Timmermans 2010: 55; Barłowska 2018: 99.

²² Cynceron (Cic. *De Inv.* 2, 177) wyznacza i opisuje trzy kategorie toposów pochwały, tj. te dotyczące ciała, czyli zdrowie, uroda, siły witalne; dotyczące duszy, tj. cnoty, jakimi odznaczała się lub odznacza się chwalona osoba oraz okoliczności zewnętrzne decydujące o tym, że zasługuje ona na pochwałę. Są nimi: rodowód, majątek, szacunek wśród ludzi, koligacje rodzinne, piastowane urzędy, krąg przyjaciół i znajomych, potomstwo, okoliczności śmierci, zob. też Czerankiewicz 2013: 13; Krzywy 2002: 99–103. Autor *Retoryki ad Herennium* (3 1–9) wyliczył natomiast następujące *topoi* pochwały: ród i przodkowie, cechy fizyczne, tj. piękno, zdrowie, siła; cnoty: męstwo, roztropność, umiarkowanie, mądrość, bogactwo. Ważny był także krąg przyjaciół oraz piastowane urzędy. Podobny zestaw miejsc wspólnych pochwały zaproponował Kwintylian. Wymienił on ród osoby chwalonej z zaznaczeniem, czy może przydać świetności i splendoru swojej rodzinie, co oczywiście było pożądanym, jej zalety cielesne, a także przymioty duszy. Te ostatnie były przypisywane konkretnym etapom życia: dzieciństwo – zdolności, młodość – wykształcenie, wiek dojrzały – czyny i wypowiedzi. Ukoronowaniem pozostawała zaś chwalebna śmierć (Śnieżewski 2014: 77; Lusberg 2002: 137–139; Czerankiewicz 2013: 23; Krzywy 2002: 99–103). Nieco zmodyfikowany zestaw zaproponowali Pseudo Hermogenes i Aftoniusz Sofista. Hermogenes radził ująć w pochwalie następujące elementy: narodowość, państwo, ród, okoliczności narodzin, wychowanie, wykształcenie, zalety ciała, tj. piękno, krzepkość, tężyznę fizyczną; przymioty duszy: męstwo, rozważę, sprawiedliwość, mądrość (Pseudo-Hermog. *Prog.* VII, 16). Zob. też Awianowicz 2008: 41. Aftoniusz Sofista (Aftonios. *Prog.* VIII, 36) dodaje doń: przodków, rodziców, zwyczaje, zawód, zasady postępowania. Cnoty dzieli zaś na te związane z ciałem, duszą i losem. Zob. też Awianowicz 2008: 62. Pryscjan z Cezarei (Prusc. *Praeex.* 7)) najsilniej nawiązywał do Hermogenesa. Retor polecił dodać do wymienionych przez swojego poprzednika następujące komponenty

Informacje te jednak zdobywali pośrednio, tj. odnajdywali je na kartach wspomnianych jezuickich podręczników retoryki. Staropolanie świetnie orientowali się we wzajemnych relacjach między pochwałami- panegirykami- *enkomion-laus/laudatio* charakteryzowanymi w traktatach i ćwiczeniach retorycznych²³. Dodatkowo teksty te, podobnie jak mowy doradcze i sądowe, wykorzystywały różnorodne techniki perswazyjne, a przecież sztuka perswazji ma antyczną genezę²⁴.

Wystąpienia okolicznościowe prezentowano na forum publicznym: w sali sejmowej z okazji inauguracji obrad, obchodzenia imienin królewskich lub rocznic elekcji i koronacji, przyjęcia urzędu, uroczystego przejęcia pieczy nad województwem; na scenie teatru szkolnego bądź magnackiego; w przestrzeni domowej: w trakcie uroczystości rodzinnych, czyli zaślubin, narodzin potomka czy pogrzebów. Z uwag tych wynika, iż teksty należące do tego rodzaju mają charakter niejednorodny, sylwiczny, pojemny treściowo i terminologicznie, co stanowi kolejne świadectwo dialogu z tradycją antyczną²⁵.

W ostatnich latach obserwujemy znaczny wzrost zainteresowania badaczy działalnością kulturotwórczą, fundatorską, polityczną i literacką²⁶ przedstawicieli rodu Sapiechów, w tym także pośła brzeskoliteńskiego, późniejszego Marszałka Konfederacji Litewskiej Sejmu Czteroletniego Kazimierza Nestora. Wprawdzie niewielkie, rozproszone wzmianki dotyczące oratorstwa „polskiego Cycerona”²⁷ odnajdujemy w pracach historycznych: księdza Waleriana Kalinki²⁸, Andrzeja Stroynowskiego²⁹, literaturoznawczych: Bernarda Krakowskiego³⁰, Krystyny Maksimowicz³¹, a także językoznawczych (autorstwa Małgorzaty Dawidziak-Kładocznej)³², jednak mimo podejmowanych wysiłków problem jego sejmowego krasomówstwa popisowego pozostaje nadal czystą

pochwały: długość życia, okoliczności śmierci, oprawę pogrzebu. Zob. także Lausberg 2002: 136–138; Awianowicz 2004a: 188; Niedźwiedz 2003: 44; Krzywy 2002: 99–103.

²³Aftonios. *Prog.* VIII, 36. Ich wzajemne relacje omówił Bartosz Awianowicz (2004a: 185–193).

²⁴Szarmach 2019: 11.

²⁵Niedźwiedz 2003: 23–27; Obremski 2003: 213–221; Awianowicz 2004a: 185–193; Czerankiewicz 2013: 12–33.

²⁶Warto wspomnieć chociażby badania nad twórczością okolicznościową, panegiryczną zamówioną przez przedstawicieli rodu np. z okazji pogrzebu hetmana wielkiego litewskiego Jana Stanisława Sapiehy oraz Kazimierza Władysława Sapiehy. Zob. Obremski 2005: 41–55; Obremski 2009: 81–91; Szendzikowska 2013: 155–163; Ziober 2018: 9–32; Ziober 2019: 99–113. Elementy panegiryczne pojawiają się także w *Żywotach Sapiechów* (Ziober 2019: 99–113).

²⁷Maksimowicz 1992: 184.

²⁸Kalinka 1881.

²⁹Stroynowski 2006: 189–206; Stroynowski 2010: 79–91; Stroynowski 2017a: 491–502; Stroynowski 2017b: 687–688.

³⁰Krakowski 1965: 75–100; Krakowski 1968.

³¹Maksimowicz 1992: 184–194; Maksimowicz 2000; Maksimowicz 2003: 484–495.

³²Dawidziak-Kładoczna 2012a.

kartą. W moim przekonaniu jest to skutek niewielkiej egzemplifikacji mów pochwalnych w jego pracy parlamentarnej, w której przeważały mowy doradcze³³. Tym niemniej zasadnym³⁴ jest przyjrzenie się owym zapisom w celu odpowiedzi na pytania o miejsce i znaczenie sejmowych, sapieżyńskich panegiryków w kulturze oralnej epoki staropolskiej. Zwrócę uwagę na sposoby pozyskiwania przychylności audytorium, techniki portretowania siebie i interlokutora oraz przekonywania słuchaczy w duchu antycznej retoryki, jak również na recepcję analizowanych wystąpień wśród sejmowej publiczności (*pathos*). Pomędzy dwiema realizacjami postaram się znaleźć podobieństwa i różnice. Głównymi narzędziami służącymi opracowaniu tematu będą: analiza retoryczna³⁵, mit³⁶ oraz imagologia³⁷. Materiałem badawczym uczynię dwie książęce popisowe mowy³⁸, a mianowicie: jego debiutanckie wystąpienie wygłoszone podczas II sesji sejmowej 6 X 1778 roku odnotowane zarówno w diariuszu sejmowym wydanym rok później³⁹, jak również w *Zbiorze mów*⁴⁰ oraz orację okolicznościową Marszałka Konfederacji Litewskiej zaprezentowaną tuż po inauguracji obrad Sejmu Wielkiego 8 X 1788 roku zapisaną w sprawozdaniu z obrad Sejmu Wielkiego⁴¹ (mowę tę wydano także drukiem osobno)⁴².

Analizowane wystąpienia sejmowe poprzedza dekada. Powstały one wprawdzie w nieco odmiennych warunkach geopolitycznych, stanowią jednak ciekawą ilustrację parlamentarnej i oratorskiej drogi księcia Sapiehy od debiutanta po doświadczonego parlamentarzystę dzierżącego laskę marszałkowską. Kazimierz Nestor rozpoczął pracę parlamentarną w 1778 roku, tj. w czasie głębokich

³³Ta sytuacja spowodowana jest również naśladownictwem i dialogiem z tradycją antyczną. Sapieha w swoich oracjach najczęściej wypowiadał się w sprawach bezpieczeństwa, pokoju i ustroju Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Zagadnienia te są zaś zadaniem Arystotelesa (Arist. *Rhet ad Alex.* 1424b) przedmiotem mów doradczych. Charakterystykę poszczególnych rodzajów wymowy przedstawił także Kwintyliusz. Najwięcej uwagi poświęcił on mowom sądowym (zob. Śnieżewski 2004: 70–80).

³⁴Stroynowski 2013: 135–151.

³⁵Analizę retoryczną rozumiem tutaj szeroko, tj. nie tylko jako wyszukiwanie retorycznych środków wyrazu: tropów, figur, myśli, słów, toposów o funkcji perswazyjnej w poszczególnych segmentach mów, ale jako wieloaspektową, interdyscyplinarną wiedzę o człowieku (Borowski 2011: 11–14). W związku z tym połączono ją w tym studium z imagologią i mitem, czyli postmodernistycznymi kategoriami komparatystycznymi. Następnie dokonane ustalenia konfrontuję z antycznym wzorcem kanonicznym oracji, by ustalić stosunek osiemnastowiecznego oratora do tradycji antycznej.

³⁶Wiśniewska 2018: 187–207. Mit jest przez autorkę studium pojmowany bardzo szeroko, jako wielofunkcyjna, symboliczna praktyka znakowa budująca tożsamość podmiotu w dyskursie humanistycznym.

³⁷Boniecki 2014: 141–152.

³⁸Na temat zasad transkrypcji mów zob. Górski 1933.

³⁹Sapieha 1779a.

⁴⁰Sapieha 1779b: 13–15.

⁴¹Łuszczewski 1789–1792.

⁴²Sapieha 1788: 10–21.

rządów królewsko-ambadorskich, co znacząco i negatywnie wpływało na obraz ówczesnego sejmu, m.in. na skład osobowy izb dobierany przez króla i ambasadora rosyjskiego Ottona Magnusa Stackelberga. Tenże decydował także o typie sejmu, a zatem o ewentualnym ograniczeniu wolności słowa krępowanej szczególnie podczas sejmów skonfederowanych, kiedy to nie można było korzystać z mocy *liberum veto*. Wprawdzie sejm 1778 roku cechował się „wolnością”, czyli możliwością wykorzystania „wolnego nie pozwalam”, co wielokrotnie podkreślali przedstawiciele opozycji magnackiej, do których należał Generał Artylerii Litewskiej, to jednak posłom i senatorom przyszło obradować pod strażą wojsk rosyjskich. Zgoła z innymi trudnościami musiał zmierzyć się w przededniu Sejmu Czteroletniego. Parlamentarzysta towarzyszył Stanisławowi Małachowskiemu, Marszałkowi Konfederacji Koronnej, współprzewodnicząc pracom parlamentarnym pod wężem konfederacji, kiedy to wszelkie uchwały podejmowano większością. Wspomniany sapieżyński awans wiązał się również z pewnymi modyfikacjami dokonującymi się na scenie politycznej. Książę „balansował” bowiem między królem a jego rosnącymi w siłę przeciwnikami politycznymi, tj. przedstawicielami rodzin Potockich, Lubomirskich, Czartoryskich. Atmosfera sejmowa znacząco polepszyła się dzięki ewakuacji po 1780 roku wojsk rosyjskich z terytorium Rzeczypospolitej Obojga Narodów⁴³. Te wszystkie okoliczności mają wpływ na tematykę, środki językowe oraz reakcje audytorium. Dlatego też je naszkicowano.

Pierwsza sapieżyńska mowa sejmowa była elementem ceremoniału, rytuału⁴⁴ związanego z rozpoczęciem obrad. Poseł brzeskolitewski przemawiał w uroczystym, patetycznym tonie jako przybyły do izby senatorskiej przedstawiciel Stanu Rycerskiego w celu zawiadomienia króla i senatorów o ukonstytuowaniu się izby poselskiej. Rozpoczynając swoje wystąpienie, Sapieha użył niezbyt rozbudowanej formy adresatywnej w postaci łagodnego, wołaczowego imperatywu 2 os. lp.⁴⁵ będącej jednocześnie apostrofą: *Królu Najjaśniejszy, Prześwietny Senacie*⁴⁶. W ten sposób okazywał zebranym należny szacunek oraz nawiązał z nimi kontakt.

Wstępnej części wystąpienia Kazimierz Nestor Sapieha nadał charakter modlitwy dziękczynno-błagalnej. W ten sposób mówca poszerzył o Najwyższego krąg odbiorców swojej oracji. Jahwe jest tutaj portretowany⁴⁷ ambiwalentnie:

⁴³ Stroynowski 1984: 35–36; Stroynowski 1990, 35–66; Stroynowski 2005: 225–226.

⁴⁴ O znaczeniu i elementach sejmowego rytuału zob. Dawidziak-Kładoczna 2011: 66–80. Podobny ceremoniał towarzyszył także elekcji i koronacji królewskiej oraz odbywającym się przed każdym sejmem i po nim radzie senatu oraz uroczystem wjazdem wojewodów na województwo, zob. Niedźwiedz 2003: 166.

⁴⁵ Pawłowska 2010: 32–33; Pawłowska 2013: 19; Cybulski 2003: 25.

⁴⁶ Sapieha 1779a: 13; Sapieha 1778b: nlb. Zasady transkrypcji cytatów por. Górski 1933: 70–74.

⁴⁷ O innych sposobach portretowania Boga w dyskursie sejmowym zob. Dawidziak-Kładoczna 2010: 295–305; Gonera 2019b: 119.

jako troskliwy, wysłuchujący żarliwych i ufnych błagań ludu Ojciec, jednocześnie dopuszczający pewne nieszczęścia w celu wzmocnienia wiary. Odbiorcy widzą w Nim także reżysera wprawiającego w ruch dzieje świata⁴⁸. Bóg to również Sędzia ważący i oceniający uczynki człowieka. Perswazyjny wydzwięk komunikatu uzyskano poprzez zastosowanie dwu nośnych porównań: czasu jako koła⁴⁹ i ruchu⁵⁰, co stanowi reminiscencję myśli Stagiryty. Sapieha mówił:

Doznawać kolejno przeplatanej szczęściem i nieszczęściem chwili raz w smutnej, drugi w wesołej życie pędzić dobie, jest powszechnym całego rodu ludzkiego wydziałem, ważyc równym gwichtem wszystkie stworzeń losy, na przemianę wszystkie dni ludzkie równie pomysłnością uwięczać jak truć przeciwnościami, jest to najcenniejszym doskonałości Wszechmogącego znakiem [...]⁵¹.

W ustępie tym wykorzystanie autorytetu Boga⁵² ma charakter silnie perswazyjny. Wiara katolicka stanowi bowiem nie tylko czynnik spajający, integrujący społeczność szlachecką, ale przede wszystkim poprzez sięgnięcie przez mówcę po argument odnoszący się do autorytetu Boga przeciwnikom politycznym trudniej obalić prezentowane później dowody⁵³.

W swoim wywodzie w celu pozyskania przychylności audytorium, poseł brzeskolitewski dokonuje autoprezentacji. Czyni to, używając antycznego toposu „afektownej skromności”⁵⁴ występującego w wariacie niedostatecznych kompetencji krasomówczych, by móc wyrazić radość z rozpoczętych „wolnych” prac sejmowych będących w jego mniemaniu ukoronowaniem demokracji szlacheckiej. Portretuje siebie jako wyraziciela odczuć i postaw całej społeczności karmazynu, której jest członkiem (*captatio benevolentiae*). Mówi: „Cośmy dziś czuli za otwarciem Izby Poselskiej tej Praw właściwej Świątynicy, wyrazić nie jest w mocy mojej”⁵⁵. Przytoczony cytat zawiera także nośną metaforę o funkcji perswazyjnej: *Praw Świątynicy*⁵⁶. Jej zastosowanie ma zachęcać sejmujących do wyczerpanej pracy w procesie stanowienia prawa oraz sumiennego przestrzegania obowiązujących regulacji.

W dalszej części *proemium* wystąpienia mówca niejako przygotowuje grunt pod stworzenie krótkiej *laus* króla. Dokonuje tego poprzez rozbudzenie w słuchaczach myślenia imagologicznego, czyli skodyfikowanych, zastanych,

⁴⁸To motyw znany z literatury renesansowej, np. *Hymnu* Jana Kochanowskiego.

⁴⁹Sobol 2002: 115–121; Fatyga, Zieliński 2016: 1–29.

⁵⁰Arist. *Phys.* 19b, 1–2a. Zob. Niewinowski 2013: 123–124; Łabno 2014: 19.

⁵¹Sapieha 1779a: 14; Sapieha 1779b: nlb.

⁵²O znaczeniu autorytetu w retoryce zob. Korolko 1995: 95; Szymanek 2012: 66–69; Zaleśka 2018: 82–88; Gonera 2019b: 119.

⁵³Lichański 2000: 172; Lichański 2007: 109.

⁵⁴Zob. Gonera 2019b: 117–138.

⁵⁵Sapieha 1779a: 14; Sapieha 1779b: nlb.

⁵⁶Sapieha 1779a: 14; Sapieha 1779b: nlb.

trwałych, obecnych w ich świadomości wyobrażeń o samych sobie i innych narodach oraz związanych z nimi mitów. Oczywiście ta perspektywa ma charakter jednostronny, wartościujący, częstokroć oparty na opozycji: swój – obcy⁵⁷. W sapieżyńskim wstępie uwypuklona zastała etnocentryczna wizja polskiego narodu ciemniejszego, oszukiwanego i wykorzystywanego przez państwa ościenne. Szczególnie negatywnie obrazowane jest saskie panowanie. Pod względem retorycznym owa projekcja wyrażona została za pomocą słownictwa nacechowanego pejoratywnie: *gnuśny nierząd, okrutnych zamieszai*⁵⁸. Sapieha twierdzi:

[...] Gdziekolwiek rzucim okiem, nie mówię na szczególne osoby, lecz na całe narody u wszystkich od początku wzięwszy bieg odmian znajdziem. Równą w wadze szalę przyjaznych i nieprzyjaznych ujrzymy wszystkie państwa raz w górę wyniesione, drugie bliskie upadku. Oczywiście przykłady jak mylnymi stać się mogą nadzieje z tych zaś najwybitniejszym Polska stała się. [...] Cóż moglibyśmy mieć kiedykolwiek za szczęśliwe zawiązki jak po sześćdziesięciosześcioletnim gnuśnym nierządzie następcy⁵⁹ okrutnych zamieszai, jak po sześćdziesięciodwuletnim cudzoziemskim na koniec Piasta rządu doczekaliśmy [...]⁶⁰.

Następnie płynnie przechodzi do kreślenia zapowiadanej *laus*⁶¹ Stanisława Augusta, co stanowiło niewątpliwie tylko wypełnienie zaleceń podręczników starożytnej retoryki, nie zaś manifestację szczerej aprobaty królewskich poczynań, gdyż orator należał ówczasem, jak zaznaczono, do opozycji antykrólewskiej, a konkretnie był zwolennikiem i przyjacielem swojego krewnego, niechętnego królowi hetmana wielkiego koronnego Franciszka Ksawerego Branickiego⁶². Mówca wykorzystuje zalecane przez retorów starożytnych, tj. Cyncerona, Kwintyliana oraz bizantyjskich mistrzów słowa mówionego (Aftoniusza Sofistę) „miejsca wspólne”⁶³ pochwały. Wspomina bowiem szlacheckie

⁵⁷ Dąbrowski 2011: 282; Boniecki 2014: 141–152; Choriew 2014: 75–78; Musijenko 2017: 13–15.

⁵⁸ Sapieha 1779a: 14; Sapieha 1779b: nlb.

⁵⁹ Chodzi o podwójną elekcję w 1697 roku, kiedy to o tron Rzeczypospolitej Obojga Narodów ubiegali się Stanisław Leszczyński i August II Mocny Sas. Stanisław Leszczyński był popierany przez stronę polską, a August II zyskał poparcie Rosjan (Staszewski 2010: 15). Okoliczności te są wspomniane także w mowach sejmowych innych oratorów tamtego czasu, m. in. Adama Kazimierza Czartoryskiego. Zob. Gonera 2019b: 131–132.

⁶⁰ Sapieha 1779a: 14; Sapieha 1779b: nlb.

⁶¹ Tym terminem posługiwał się Cynceron (Cic. *De Inv.* 2, 177–178). Znajdziemy je także w przypisywanym mu dziele *Retoryka od Herennium* (*Rhet. Her.* III 7. 13–8.15). Używał go również Pryscjan (*Prisc. Proeex.* 7). Zob. też Lausberg 2002: 572; Awianowicz 2004a: 188. Wiedzę na temat teorii pochwały Pryscjana litewski magnat mógł zaczerpnąć ze scholiów Loricha. Zob. Awianowicz 2004a: 188; Awianowicz 2008: 301.

⁶² Kądziela 1994: 52–67; Stroynowski 1990: 45–46; Stroynowski 1984: 178.

⁶³ Cic. *De Inv.* 2177; Śnieżewski 2014: 77–78; Aftonios. *Prog.* VIII, 35–36. Ustalenia Aftoniusa dotyczące budowy pochwały Sapieha najprawdopodobniej zapośredniczył z pierwszej wersji wykorzystywanego w szkołach Rzeczypospolitej Obojga Narodów podręcznika Pomeya (*Novus Candidatus Rhetoricae*) bądź z przywoływanych scholiów Loricha. Zob. Awianowicz 2008: 295,

pochodzenie monarchy, gruntowne wykształcenie domowe i formalne, a nade wszystko zdobycie przezeń władzy w drodze wolnej elekcji oraz zmysł reformatorski będący w jego ocenie zapowiedzią i gwarantem rozwoju gospodarczego państwa widoczny m.in. w powołaniu do życia Szkoły Rycerskiej, do której, jak wzmiankowano, uczęszczał także książę Sapieha. Omawia także, używając enumeracji, dorobek sejmu konwokacyjnego. Wymienia najważniejsze dokonania tego zjazdu parlamentarnego, czyli erygowanie Komisji Skarbowych: Koronnej i Litewskiej oraz Komisji Wojskowej Koronnej, reformę Trybunału Koronnego. Konfrontuje je z saskim marazmem ustawodawczym. Z jego ust padają słowa:

[...] doczekanie na koniec Piasta doczekanie wolnej swego współziomka cnotą tylko i rozumem innych celującego elekcji, doczekanie na koniec takiego króla którego przymioty Narodowi pomyślność przyniosą. Nie zawiodła się Polska w swoim mniemaniu, bo zmieniła zaraz postać króla. Rząd wziął miejsce nierządu, sprawiedliwość w swoje weszła karby, słuszne Nagrody wzbudziły duch pracy, ustanowienie Szkoły Rycerskiej przez tylu nam królów próżno obiecywało[...] porządek nauki, rzemiosła wszystko kwitło, wszystko najpomyślniejszą przyszłością serca cieszyło [...]⁶⁴.

Przywołany ustęp osiąga wydzźwięk perswazyjny dzięki zbitce wartościujących zestawionych opozycyjnie słów: *rząd-nierząd*⁶⁵, abstrakcyjnych rzeczowników: *pomyślność*, *sprawiedliwość*⁶⁶, przymiotników w stopniu najwyższym: *najpomyślniejszą*⁶⁷ oraz czasowników niedokonanych w czasie przeszłym: *kwitło*, *cieszyło*⁶⁸. Siłę królewskiej *laus* wzmacnia ponadto zastosowanie chrei, czyli „krótkiego, zwięzłego wspomnienia jakiegoś powiedzenia lub czynu albo obu tych rzeczy jednocześnie, które zawiera zwięzłe wyrażoną myśl”⁶⁹: *ustanowienie*

301. Tożsame informacje znajdowały się także w podręczniku: *Candidatus Rhertoricæ* Josepha de Jouvancy’ego, z którego również mógł korzystać nasz bohater. Zob. Jouvancay 1753; Awianowicz 2008: 303.

⁶⁴ Sapieha 1779a: 15; Sapieha 1779b: nlb.

⁶⁵ Sapieha 1779a: 15; Sapieha 1779b: nlb.

⁶⁶ Sapieha 1779a: 15; Sapieha 1779b: nlb.

⁶⁷ Sapieha 1779a: 15; Sapieha 1779b: nlb.

⁶⁸ Sapieha 1779a: 15; Sapieha 1779b: nlb.

⁶⁹ Awianowicz 2008: 50. Aftoniusz Sofista (Aftonios. *Prog.* III, 23) definiuje chreję jako zwięzłe wspomnienie, które ona celnie odnosi do jakiejś osoby. Wyróżnia chreje słowne, w formie czynu i mieszane. Przywoływany podział chrei pojawia się m.in. w scholiach Loricha, które z pewnością, jak wspomniano, przestudiował Sapieha (Awianowicz 2008: 300). Zbliżona klasyfikacja pojawia się także w podręczniku Josepha Jouvancy’ego (1715: 258–288). Rozbudowane rozważania dotyczące tego ćwiczenia wstępnego możemy znaleźć w podręcznikach Christiana Weissego: *Institutiones oratoriae ad prexim hodierni seculi accommodate* oraz *Subsidium puerile de artificio & usu chiarum* (Awianowicz 2007: 321; Awianowicz 2008: 308). M.J. Gondek widzi w chrei „wspomnienie jakiegoś powiedzenia lub czynu” (Gondek 2014: 9). Zob. też Awianowicz 2008: 125–125; 237–238.

*Szkoły Rycerskiej przez tylu nam królów próżno obiecywało*⁷⁰, prostego powtórzenia w kontakcie rzeczownika odczasownikowego: *doczekanie*⁷¹. Ów cytat został również zbudowany na kontraście: swój (Piast, współziomek)⁷² i obcy (nierząd)⁷³, utożsamiane z saskim panowaniem.

Narratio została ograniczona do minimum. Mimo to liczy cztery dość rozbudowane okresy. Widzimy tutaj niewielkie, częściowe odstępstwo od zaleceń retorów starożytnych⁷⁴ oraz autorów retorycznych kompendiów⁷⁵, którzy doradzali oratorom tworzenie zwięzłego opowiadania w sytuacji prezentacji wydarzeń dobrze znanych odbiorcom. Sapieha przypomina w niej niedawne, przykre doświadczenie pierwszego rozbioru, czego świadkami i uczestnikami byli słuchający. W tym celu sięga po aluzyjną, obrazową, manierystyczną⁷⁶ metaforę bałwanów i fal szalejących na wzburzonym morzu oraz przenośnię o charakterze biblijnym⁷⁷ przedstawiającą monarchę i Polaków jako gospodarzy siejących i zbierających dobry owoc na ojczystym polu, zmuszonych jednocześnie znieść niszczenie efektu pracy własnych rąk przez wroga. Poseł brzeskolitewski powiada:

[...] Gdy jak z nagła wezbrane wód bałwany, co pracowitego i przezornego rolnika zatapiają zasiew, tak fala nieprzewidziana skupionych, a przeciw nam jakoby sprzysiężonych okoliczności, najprzód założyła tamę dalszym pożytecznym zamysłem, potym owoc dobrego szerepu po większej części wyniszczyła [...]⁷⁸.

Pojawia się tu aluzyjnie obraz zaborcy – Rosjanina⁷⁹ opisanego za pomocą słownictwa wartościującego: *niszczyć*, *okrutne*⁸⁰, przedstawionego jako sąsiad niechętny reformom nad Wisłą, niszczyciel, ciemieżca, twórca *okrutnych czasów*⁸¹, które, jak twierdzi Sapieha kilka wierszy dalej, należą już do przeszłości, co jest zasługą obecnego królowania Stanisława Augusta. Mówi: „[...] lecz już przeszły te okrutne czasy, już teraz należyta szczęścia i nieszczęścia kolej

⁷⁰ Sapieha 1779a: 15; Sapieha 1779b: nlb.

⁷¹ Sapieha 1779a: 15; Sapieha 1779b: nlb.

⁷² Sapieha 1779a: 15; Sapieha 1779b: nlb.

⁷³ Sapieha 1779a: 15; Sapieha 1779b: nlb.

⁷⁴ Cic. *De Orat.* II, 80; Cic. *De Inv.* 2, 177; Śnieżewski 2014: 98–99.

⁷⁵ Pomey 1668; Jouvancy 1753: 44.

⁷⁶ Na temat znaczenia metafor i alegorii manierystycznych por. Dawidziak-Kładoczna 2012a: 155–156; Gonera 2019b: 123.

⁷⁷ Motywy i postacie biblijne (szczególnie starotestamentowe) jako składnik sejmowego obrazowania były wykorzystywane głównie podczas obrad sejmu grodzieńskiego 1793 roku. Por. J. Knapik 2002: 365–392; Gonera [w druku].

⁷⁸ Sapieha 1779a: 15; Sapieha 1779b: nlb.

⁷⁹ Dawidziak-Kładoczna 2010: 49–58; Dawidziak-Kładoczna 2011b: 45–54; Dawidziak-Kładoczna 2012a: 319–320.

⁸⁰ Sapieha 1779a: 15; Sapieha 1779b: nlb.

⁸¹ Sapieha 1779a: 15; Sapieha 1779b: nlb.

przyszłych, pomyślniejszych obiecuje nam pasmo [...]”⁸². W jego mniemaniu Stanisław August, poprzez nadzwyczajne umiłowanie wolności, będącej darem przyrodzonym, wiedzy oraz licznych cnót roztacza nad narodem „parasol bezpieczeństwa”, zapewniając gospodarczy, duchowy i moralny rozwój. Sapieha tworzy zatem kolejną królewską *laus*⁸³, w której znów wykorzystał zalecane przez retorów⁸⁴ starożytnych „miejsca wspólne”. Wzmocnieniu jej siły służy wplecenie weń antyčno-biblijnego toposu monarchy dobrego Obywatela, towarzysza i przyjaciela Rzeczypospolitej⁸⁵, najlepiej znającego bolączki i potrzeby Ojczyzny. Uroczysty charakter tej części mowy książę uzyskał także poprzez zastosowanie apostrofy i jednocześnie anafory: *Znasz [...] znasz*⁸⁶ (2 os. lp.). Dzięki tej drugiej poseł skraca dystans między monarchą a szlachcicami. Sapieha powraca także do okoliczności wolnej elekcji, tworząc jej apoteozę. W jego wypowiedzi jest ona składnikiem sarmackiego mitu⁸⁷. Głosi:

[...] Ty zaś Najjaśniejszy ten do berła łącząc zaszczyt, żeś go nie przez łatwo mylne losy, lecz przez same zjednoczone współziomków Twoich afekta wolnym najprzód bywszy Obywatelem wolnego Narodu. Znasz cenę wolności, znasz, że ta wszech stworzeń, a tym bardziej każdej Rzeczypospolitej jest żywiołem. Będąc nam równym, byłeś przykładem wolność kochających, będąc królem okazałeś, że hołd serc wolnych jest ci najprzyjemniejszym [...]”⁸⁸.

Zamykając *narratio*, Sapieha ponownie zmienia ton wypowiedzi na oficjalny, uwidoczniwszy w powrocie do standardowej tytulatury: *Najjaśniejszy Królu [...] Panie Nasz Miłościwy*⁸⁹ i nadaje jej charakter prośby w postaci łagodnego, anaforycznego imperatywu i apostrofy: *Przyjm [...] Przyjm*⁹⁰. Podkreślając mianowicie, iż jest wyrazicielem postaw i chęci całej wspólnoty szlacheckiej,

⁸² Sapieha 1779a: 15; Sapieha 1779b: nlb.

⁸³ Pochwała w odróżnieniu od enkomion jest formą krótką, skondensowaną, zwięzłą, wykonywaną oszczędnie ornamentyką. Charakteryzuje ją także nieco inna topika. Ponadto w enkomion skupiano się jedynie na uwzniośnianiu czynów danej osoby. Może się ono składać z kilku pochwał (Aftonios, *Prog.* VIII, 35; Awianowicz 2004a: 193). Istotną różnicą między pochwałą a enkomion jest, według cytowanego przez Bartosza Awianowicza Cezara Scaligera, także brak jej nośności perswazyjnej (Awianowicz 2004a: 186).

⁸⁴ Cic. *De Inv.* 2, 177; Śnieżewski 2004: 77; Aftonius. *Prog.* VIII, 36. Informacje na temat teorii miejsc wspólnych pochwały Cyncerona i Kwintyliana Sapieha mógł zdobyć za pośrednictwem scholiów Loricza, (Awianowicz 2018: 300). Jak wspomniano we wstępnym akapicie niniejszego artykułu źródłem wiedzy na ten temat mogły być dla litewskiego magnata także podręczniki Pomeya oraz Le Jaya (zob. Pomey 1668; Le Jay 1748). Cytaty z Cyncerona można było natomiast zapośredniczyć z podręcznika Soareza: *De arte rhetorica libri tres*. Zob. Suarez 1654; Awianowicz 2008: 295; Awianowicz 2007: 321.

⁸⁵ Lichański 2000: 84; Lichański 2007: 173.

⁸⁶ Sapieha 1779a: 15; Sapieha 1779b: nlb.

⁸⁷ Zob. Krzywy 2010: 183; Wiśniewska 2014: 190–192.

⁸⁸ Sapieha 1779a: 15; Sapieha 1779b: nlb.

⁸⁹ Sapieha 1779a: 15; Sapieha 1779b: nlb.

⁹⁰ Sapieha 1779a: 15; Sapieha 1779b: nlb.

kurtuazyjnie deklaruje gotowość współpracy z królem ponad podziałami dla dobra Ojczyzny i apeluje o zrozumienie jego intencji i wspólne, zgodne działanie. Zastosowanie *narratio* ma charakter: rytualny, ornamentacyjny, perswazyjny. Staje się także elementem autoprezentacji⁹¹. Rzekł:

[...] Przyjm zatym Najjaśniejszy Królu część i oświadczenie głębokiego dla Majestatu uszanowania i uprzejmych chęci, które Izba Poselska przez nas delegowanych do WKMCi Pana Naszego Miłościwego składa u Tronu. Przyjm spokojne zjednoczenie umysłów na zadatek tego szczyrego przedsięwzięcia pracowania koło dobra Ojczyzny pod przewodnictwem swego Króla. [...] ⁹².

Części: argumentacyjna oraz refutacyjna mają specyficzny charakter. Zwyczajowe dla mów doradczych odpieranie argumentów przeciwników i formułowanie własnych w analizowanej mowie popisowej zastąpione zostało pochwałą marszałka sejmowego Ludwika Tyszkiewicza, o którego elekcji Sapieha informuje. Książę wykorzystuje w niej ponownie niektóre przypisane jej przez Cyserona i Kwintyliana „miejsca wspólne”, a mianowicie: przodkowie oraz czyny chwalonej osoby⁹³. Mówca podkreśla, iż jego wybór podyktowany został niezaprzeczalnymi atutami personalnymi kandydata mającymi swe źródło w znakomitości protoplastów oraz w wyteżonej pracy na publicznej niwie. Pochwalny charakter omawianego ustępu uwypukla nagromadzenie leksyki oceniającej: *znakomity i wszelkich godzien zaszczytów*⁹⁴. Mówi:

[...] Już na dniu zgodnemi głosy [...] obrany został Marszałkiem Koła Rycerskiego JW Tyszkiewicz, pisarz wielki litewski, poseł województwa wileńskiego z przodków, z cnót domowi jego dziedzicznych, ale z własnej sposobności zjednania sobie serc braterskich znakomity i wszelkich godzien zaszczytów [...] ⁹⁵.

Lakoniczną formę przytoczonego cytatu poseł brzeskolitewski tłumaczy powszechną znajomością osoby marszałka (sam skondensowany charakter pochwały wynika z realizacji przetworzonych we wczesnej epoce nowożytnej zaleceń bizantyjskich teoretyków retoryki)⁹⁶. Ponadto celnie odwołuje się do autorytetu króla, porównanego do *starannego Rządcy*⁹⁷ znajdującego przygotowanie merytoryczne obywateli niezbędne do wypełnienia posług publicznych⁹⁸.

⁹¹ Zob. Habrajska 2005: 112; Madaj 2008: 26–40; Dawidziak-Kładoczna 2011a: 67–80.

⁹² Sapieha 1779a: 15; Sapieha 1779b: nlb.

⁹³ Cic. *De Inv.* 2, 177; Śnieżewski 2004: 77.

⁹⁴ Sapieha 1779a: 15; Sapieha 1779b: nlb.

⁹⁵ Sapieha 1779a: 15; Sapieha 1779b: nlb.

⁹⁶ Pseudo-Hermog. *Prog.* VII, 16 oraz np. niezmiernie popularne w XVI–XVIII w. scholia R. Loricha (zob. Awianowicz 2008: 247–251).

⁹⁷ Sapieha 1779a: 15; Sapieha 1779b: nlb.

⁹⁸ Ten fragment wypowiedzi Sapiehy stanowi także aluzję do przedsejmowej polityki monarchy. Ludwik Tyszkiewicz był bowiem królewskim kandydatem do łaski marszałkowskiej. Zgodę na poparcie tej kandydatury monarcha wymógł na ambasadorze rosyjskim (Filipczak 1999: 118).

Dłatego nie widzi konieczności kontynuowania wywodu, czym niewątpliwie schlebia monarsze. Mówi:

[...] Nie potrzebuje więcej WKMcI opisywać przymiotów jego, bo u starannego Rządcy w przezorności księdze zapisana jest zdatność każdego znakomitszych Państwa mieszkańców, tym zaś bardziej tego, któremu styr obrad oddało zgromadzenie[...]⁹⁹.

Zamykając swoje debiutanckie wystąpienie, Sapieha kurtuazyjnie dziękuje Stanisławowi Augustowi za powierzoną niezasłużenie funkcję i uważne wysłuchanie. Ponownie portretuje siebie jako wysłannika Stanu Rycerskiego przemawiającego w swoim i innych posłów imieniu oraz wiernego sługę monarchy, któremu do końca życia jest zobowiązany spłacać dług wdzięczności. To przykład finalnego zastosowania antycznego toposu „afektownej” skromności¹⁰⁰ stanowiącego tutaj klamrę kompozycyjną. Mówi:

[...] Winszować sobie tej szczęśliwości, że ze Stanu Rycerskiego pierwsze usta moje mogą WKMcI od tego Stanu Rycerskiego oświadczyć szczery wierności i przywiązania haracz oraz w szczególności co do mojej osoby wdzięczność, którą winienem WKMcI, z której się mu wypłacać choćby życia utratą [...]¹⁰¹.

Jednocześnie za pomocą słownictwa wartościującego: *sławnym, miłym, znakomitem*¹⁰² hiperbolizuje urząd marszałkowski (widzimy tu także zabieg amplifikacji). Dziękuje również za przestrzeganie prawa alternaty¹⁰³. Powiada: „[...] Winszować sobie także i tego należy jako Obywatelowi i posłowi prowincji WX Lit z podniesieniem laski przez tęż Prowincję zawsze sławnym i w Polsce nader miłym jest znakomitem dziełem [...]”¹⁰⁴.

W ostatnich swych słowach wypowiedzianych w tym dniu prosi o rychłe rozpoczęcie wspólnych obrad, co wynikało z obowiązującego *Porządku sejmowania*. Posługuje się zatem argumentem z prawa, dzięki czemu niejako zapobiegł

⁹⁹ Sapieha 1779a: 15; Sapieha 1779b: nlb.

¹⁰⁰ Zob. Gonera 2019b: 117–138.

¹⁰¹ Sapieha 1779a: 15; Sapieha 1779b: nlb.

¹⁰² Sapieha 1779a: 15; Sapieha 1779b: nlb.

¹⁰³ Alternata to staropolska zasada parlamentarna, według której co trzeci sejm miał obradować na terytorium Wielkiego Księstwa Litewskiego i pracować pod przewodnictwem przedstawiciela Wielkiego Księstwa Litewskiego (Stroynowski 2018: 1–22; Gonera 2019a: 61). Podkreślenie tegoż faktu stanowiło ważny symbol docenienia Wielkiego Księstwa Litewskiego i jego prerogatyw, gdyż to pierwszy sejm stanisławowski, podczas którego częściowo wypełniono ten obowiązek. Dopiero sześć lat później w pełni zrealizowano to zalecenie (W 1784 roku sejm obradował w Grodnie, a laskę marszałkowską dzierżył Litwin Ksawery Chomiński). Motyw ten pojawia się dość często w staropolskich wystąpieniach parlamentarnych, np. w oracjach doradczych Adama Kazimierza Czartoryskiego wygłaszanych na sejmie 1782 roku. Zob. Gonera 2019a: 61.

¹⁰⁴ Sapieha 1779a: 15; Sapieha 1779b: nlb.

jego odrzuceniu, gdyż słuchacze również doskonale je znali i nim znakomicie żonglowali¹⁰⁵. Mówi: „[...] Racz więc Królu Najjaśniejszy ten szczęśliwy wyznaczyć moment, w którym podług prawa łącząc się z Izłą Senatorską, Izba Poselska ma przyjść słuchać Twoich wyroków [...]”¹⁰⁶.

Takie postępowanie Sapiehy dowodzi w moim przekonaniu faktu, iż mowa sejmowa nie stanowiła wówczas skostniałego gatunku i, jak zauważyła Małgorzata Dawidziak-Kładoczna¹⁰⁷, obok wzorca kanonicznego funkcjonowały modele alternacyjne.

Drugie wystąpienie zostało wygłoszone dziesięć lat później, 8 października 1788 roku. Zmianie uległa wówczas, jak zasygnalizowano na początku, nie tylko sytuacja geopolityczna, ale również pozycja Kazimierza Nestora Sapiehy, który jako Marszałek Konfederacji Litewskiej towarzyszył Stanisławowi Małachowskiemu, Marszałkowi Konfederacji Koronnej i w razie potrzeby zastępował¹⁰⁸ go u steru obrad. Funkcja marszałka stanowiła istotny szczebel w karierze politycznej (częstokroć wiodła bowiem na krzesło senatorskie), ale z uwagi na obecność w sali sejmowej monarchy i senatorów, czyli osób wyższych rangą, orator, podobnie jak przy pierwszej egzemplifikacji, zwrócił się do audytorium słowami: *Najjaśniejszy Królu, Panie Mój Miłościwy! Prześwietne Skonfederowane Rzeczypospolitej Stany*¹⁰⁹. Ta wołaczowa, rozbudowana formuła adresatywna będąca równocześnie apostrofą pełni funkcje: fatyczną i indentyfikacyjną. Tematyka wystąpienia dotyczy zaś aktualnego położenia Rzeczypospolitej i celów obecnego zgromadzenia parlamentarnego.

Rozpoczynając swój wywód, parlamentarzysta omawia krótko okoliczności historyczne, które doprowadziły do prac sejmowych w obecnym kształcie. Wspomina realną Unię Lubelską czyniącą z Korony i Litwy jeden organizm. Sięga ponadto po zakorzeniony w umysłach słuchaczy, przywołany aluzyjnie mit Polski Jagiellońskiej otoczonej chwałą i sławą dzięki poczynaniom świętobliwych, walecznych przodków¹¹⁰ (topos o antycznej genezie), których efekty pracy zostały zniszczone przez działania zaborców. W ten sposób uwypukla także wspólnotę stanu szlacheckiego. Mówi:

¹⁰⁵Tegoż argumentu używali także w swoich mowach popisowych wygłaszanych dzień wcześniej, a skierowanych do marszałka poprzedniego sejmowi Andrzeja Mokronowskiego postlowie opozycji: wołyński Ignacy Krzucki oraz krakowski Michał Walewski (Krzucki 1779; Walewski 1778).

¹⁰⁶Sapieha 1779a: 15; Sapieha 1779b: nlb.

¹⁰⁷Dawidziak-Kładoczna 2012a: 47.

¹⁰⁸Taka konieczność następowała w przypadku nieobecności marszałka sejmowego spowodowanej np. rzeczywistą bądź domniemaną chorobą. W tej sytuacji Marszałek Konfederacji Litewskiej otwierał i zamykał sesje sejmowe, wygłaszał zagajenia, kierował dyskusją, udzielając głosów posłom, czuwał nad przebiegiem głosowań.

¹⁰⁹Sapieha 1789–1792: 28; Sapieha 1788: 10.

¹¹⁰Lichański 2000: 83.

Naród litewski dobrowolnej Unii z Koroną połączony ogniwem zawsze jednej z nią losów doznając kolei, niegdyś powagą i zwycięstwem od niejakiego czasu klęskami tylko sławny równie najokropniejszych doznaje ciosów [...] chociaż tyle Rzeczpospolita wycierpiała, tyle utraciła, serca jeszcze mężne, cnotliwe i pamiętne dzieł przodków w Obywatelach zostały [...]»¹¹¹.

Ustęp ten zawiera zdecydowaną deprecjację¹¹² pierwszego rozbioru wyrażoną oksymoronem *klęskami tylko sławny*¹¹³, epitetami wartościującymi: *najokropniejszych ciosów*, *nieszczęśliwe okoliczności*¹¹⁴ oraz czasownikami dokonanymi o zabarwieniu pejoratywnym: *utraciła*, *wycierpiała*¹¹⁵. Stanowi także pochwałę parlamentarzystów zasiadających w sali sejmowej, którzy są spadkobiercami mężnych protoplastów, a sami odznaczają się licznymi zaletami i cnotami wartymi naśladowania, tj. męstwem¹¹⁶. W tej części, podobnie jak w pierwszej oracji, przedstawiony został również negatywny obraz rządów saskich uwidoczniiony w marazmie ustawodawczym wyrażonym poprzez enumerację i leksykę ekspresywną: *nikczemnemi*, *smutnej*¹¹⁷. Ich perswazyjny wydźwięk wzmacnia użycie poliptonu *zguby [...] zgubie [...]*¹¹⁸. W tych słowach widzimy subtelną aluzję do „dokonań” sejmu niemego, którego uchwały znacznie ograniczyły etat wojskowy, osłabiając tym samym siłę militarną Rzeczypospolitej Obojga Narodów i morale wojskowe żołnierzy. W ten sposób książę silnie działa na emocje słuchaczy, budując własny i ich *ethos*. Mówca powiada:

[...] Obrady sejmowe [...] albo nieczennemi albo nadto czennemi ku zgubieniaszej od lat wielu się stały. Wolność przytłumiona [...], wojsko w małym zostające komplecie, dochody skarbow publiczných zbyt szczupłe, wszystko już tylko bliskiej zguby obraz smutnej przed oczy nasze stawiało [...]»¹¹⁹.

Sapieha celnie posługuje się (podobnie jak w pierwszej realizacji) w tej części metaforami obrazowymi odwołującymi się do zjawisk przyrodniczych. Pierwszy podział kraju określa mianem: *toni*, *burzy*¹²⁰.

Chcąc pozyskać przychylność audytorium, Marszałek Konfederacji Litewskiej sięga po topikę skromnościową w wariancie niedostatecznych kompetencji, by móc przewodniczyć obradom sejmowym. Jednocześnie nobilituje odbiorców, nawołując ich do zgody i jedności dla dobra publicznego. Mówi:

¹¹¹ Sapieha 1789–1792: 28; Sapieha 1788: 10.

¹¹² Na temat innych językowych sposobów deprecjacji I rozbioru zob. Dawidziak-Kładoczna 2012b: 207–220; Gonera 2019b: 123.

¹¹³ Sapieha 1789–1792: 28; Sapieha 1788: 10.

¹¹⁴ Sapieha 1789–1792: 28; Sapieha 1788: 10.

¹¹⁵ Sapieha 1789–1792: 28; Sapieha 1788: 11.

¹¹⁶ To oczywiście miejsca wspólne pochwały, zob. Cic. *De Inv.* 2, 177; Aftonios, *Prog.* VIII, 36.

¹¹⁷ Sapieha 1789–1792: 28; Sapieha 1788: 11.

¹¹⁸ Sapieha 1789–1792: 28; Sapieha 1788: 11.

¹¹⁹ Sapieha 1789–1792: 28; Sapieha 1788: 11.

¹²⁰ Sapieha 1789–1792: 28; Sapieha 1788: 11.

[...] O jak miły to był widok! Patrzyć na tysiące szlachty jednym wołające głosem, aby im wolno było oddać majątki¹²¹; życiełożyć na usługę publiczną. Nie bylibyśmy godni ich wyboru, gdybyśmy nie przynieśli tegoż samego gorliwości ducha do tej Praw Świątyni, która już istotne Ojczyzny stanowić powinna losy [...]¹²².

W przywołanym ustępie antyczny topos „afektowej” skromności Sapieha łączy z ponownym wskazaniem przymiotów duszy (*virtutes amini*)¹²³ sejmujących należących, jak wielokrotnie podkreślano w niniejszym szkicu, do stałych *topoi* rodzaju popisowego. W ten sposób zwiększono siłę oddziaływania wstępu mowy, co stanowiło realizację wytycznych antycznych mistrzów słowa.

Przechodząc do części narracyjnej, książę ponownie nakreśla sytuację geopolityczną, w jakiej przyszło obradować królowi, posłom i senatorom zasiadającym w obecnym skonfederowanym sejmie. Tworzy porównanie parlamentu pracującego pod węzłem konfederacji ze zgromadzeniami „wolnymi”, które, podobnie jak w pierwszej mowie, uwzniośla. W tym celu wykorzystuje antyczne toposy: z definicji i przeciwieństwa¹²⁴. Jednakże kieruje do króla kurtuazyjne podziękowanie za zgodę na tę pierwszą opcję, gdyż jest ona w jego mniemaniu gwarantem przeprowadzenia reform. Monarcha został tutaj przedstawiony jako rzecznik interesu publicznego współpracujący z narodem w imię polskiej racji stanu. Takie postępowanie Stanisława Augusta ma zdaniem przemawiającego swoją genezę w jego szlacheckim pochodzeniu. Dostrzegamy tu „miejsca wspólne” pochwały, tj. pochodzenie i czyny osoby chwalonej. Książę stwierdza:

[...] Sejm wolny jest najprzyzwoitszym dla Wolnego Narodu, ale któż zupełną jednomyślność zaręczyć może?, choć wszyscy tętną równie cnotliwym czuciem [...] pamięć owych sejmów konfederackich, na których część kraju znakomitą oddano, formę rządu dawnego przeistoczono, Tron z prerogatyw, a Obywateli z części wolności odarto [...] Troskliwie o siebie i swoich współbraci prowincyje składały przed Waszą Królewską Mością uwagi i prośby. Raczyleś je Miłościwy Panie wysłuchać, raczyleś serce swoje skłaniać ku żądaniom poddanych i spokojność w umysłach Obywatelskich trwożyć zmniejszać zaczęła [...]¹²⁵.

W ustępie tym po raz kolejny dostrzegamy deprecjację pierwszego rozbioru i wynikających zeń zmian ustrojowych, tj. powołania do życia Rady Nieustającej. Perswazyjny charakter osiąga autor poprzez zastosowanie: pytania retorycznego i enumeracji. Poczucie wspólnoty między królem a społeczeństwem szlacheckim zasygnalizowane zostało przez powtórzenie czasownika dokonanego:

¹²¹To aluzja do popularnych w okresie Sejmu Wielkiego deklaracji gotowości (także kobiecych) spieniężenia swoich majątków i klejnotów na potrzeby uchwalonej wówczas stutysięcznej armii (Kalinka 1881: 56).

¹²²Sapieha 1789–1792: 28; Sapieha 1788: 11.

¹²³Cic. *De Inv.* 2, 177; Aftonios. *Prog.* VIII 36; Pomey 1668; Le Jay 1748.

¹²⁴Zob. Ryszka-Kurczab 2018: 33–34; Bogdanowska 2018: 47–48.

¹²⁵Sapieha 1789–1792: 29; Sapieha 1788: 12.

*raczyłeś*¹²⁶. Ponadto dzięki użyciu słownictwa ekspresywnego cytowany fragment silnie wpływa na emocje odbiorcy.

Okrojone części: argumentacyjną i refutacyjną poświęca Sapieha zbiorowemu portretowaniu grona poselskiego, które nobilituje. Przemawiając w imieniu przedstawicieli Stanu Rycerskiego, deklaruje w ich imieniu gotowość współpracy z monarchą dla dobra publicznego (słowo kluczowe), wyrzekając się osobistych korzyści. Szczególnie hiperbolizuje zasiadających w sali sejmowej Litwinów, spadkobierców krwi Jagiellonów (sposób amplifikacji), charakteryzujących się także zaletami ciała, tj. zdrowiem, tężyzną fizyczną, czynami godnymi naśladowania, czyli działalnością publiczną i majątkością. Do ich grona zresztą należał. Mówi:

[...] Prowincja Litewska królom swoim zawsze wierna, a niestarte wiekami do krwi Jagiellońskiej w sercach nosząc przywiązanie, o pierwszeństwo ze wszystkiemi walczyć zechce i zawsze ją tam W. K. Mość na czele zobaczysz, gdzie dobro publiczne najistotniejszych z życia, zdrowia i fortun wymagać będzie ofiar [...] ¹²⁷.

To typowe *topoi generis demonstrativi*¹²⁸. W tej części także, używając toposu „afektowanej” skromności, dokonuje autoprezentacji. Księżę przyznaje, że jest zaszczycony wyborem oraz kierownictwem obrad sejmowych, do czego brak mu kompetencji. Niemniej obiecuje, iż dołoży wszelkich starań, by jak najrzetelniej wypełniać swoje obowiązki, gdyż funkcje: poselska i marszałkowska pojmowane są przezeń jako *dar wszystkich posłów*¹²⁹. Ponadto czyni z słuchaczy niekwestionowany autorytet, który obiecuje naśladować. Twierdzi:

[...] Wybrany przez nią na jej przewodnictwo, mimo małej zdatności mojej, i nieznamość zupełną formuły Konfederacji (bom w żadnej z nich dotąd nie był), nie zatrwożyłem się takowemu przewodniczyć kołu, w którym nie Obywateli do prowadzenia, ale wzory do naśladowania znajduję [...] ¹³⁰.

W ten sposób, aby pozyskać przychylność audytorium, dogadza ich próżności. Dla wzmocnienia wydźwięku perswazyjnego swojej wypowiedzi oraz opisanie uczuć, jakich doznawał po otrzymaniu mandatu poselskiego, sięga po starożytną topikę niewyraźności. Mówi: „[...] Czułość moja, im więcej dobrodziejstwu wyrównywa, tym trudniej do wynurzenia jej mogłem znaleźć wyrazów [...]”¹³¹. W ten sposób nie tylko wywyższa wyborców, ale również

¹²⁶ Sapieha 1789–1792: 29; Sapieha 1788: 12.

¹²⁷ Sapieha 1789–1792 29.

¹²⁸ Cic. *De Inv.* 2, 177; *Rhet. Her.* 1–9; Aftonios. *Prog.* VIII, 36.

¹²⁹ Sapieha 1789–1792 29.

¹³⁰ Sapieha 1789–1792: 29.

¹³¹ Sapieha 1789–1792: 29.

oddziałuje na emocje słuchaczy, co stanowiło przecież jedno z zadań antycznej retoryki.

Zamykając swój pierwszy ma tym sejmie wywód, Sapieha nobilituje marszałka Konfederacji Koronnej Stanisława Małachowskiego, tworząc krótką pochwałę sejmowego kolegi. Uwypukla jego przygotowanie merytoryczne i doświadczenie parlamentarne (topika pochwalna)¹³². Powiada: „[...] sławą okryte i w narodzie kochane Imię, a znane tak osobiste przymioty jako i zasługi [...]”. Jednocześnie słowami łacińskiej sentencji: „Ut sit bene Patriae”¹³³ („Przez pragnienie dobra Ojczyzny”)¹³⁴ po raz kolejny deklaruje gotowość współpracy z monarchą, gdyż jest wiedziony troską o interes i przyszłość narodu polskiego. Ponadto umiejętnie posługując się boskim autorytetem przyrzeka, iż nie utrzymuje kontaktów z obcymi dworami, co było częstym zarzutem (rzadko pozbawionym podstaw) wysuwany pod adresem regalistów przez opozycję magnacką. Konstatuje: „[...] świadcząc się Bogiem zaręczyłem nieskazitelność chęci, kroków i dochowanie obowiązków moich [...] nikomu nie podległy, nikomu osobiście, nie przeciwny, daleki od celów zysku i ambicyi [...]”¹³⁵. To kolejny sposób autoprezentacji.

Konkludując, należy zaznaczyć, iż analizowane mowy stanowią niejako swoje lustrzane odbicie. Widać w nich drobiazgową realizację ustaleń antycznych i bizantyjskich retorów dotyczących rodzaju popisowego, które mówca poznał dzięki używanym wówczas podręcznikom retoryki autorstwa Pomeya¹³⁶, Jouvancy’ego¹³⁷ czy Le Jaya¹³⁸ oraz lekturze scholiów Loricha¹³⁹. Kazimierz Nestor Sapieha niemal w każdym segmencie oracji tworzy bowiem krótkie, zwięzłe *laus* najważniejszych osób¹⁴⁰ w państwie: króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, marszałków sejmowych: Ludwika Tyszkiewicza oraz Stanisława Małachowskiego i sejmowych kolegów. Wykorzystuje w tym celu starannie wyselekcjonowane przez siebie, a wskazane przez Kwintyliana, Cyserona i Aftoniusza Sofistę toposy pochwały, takie jak: przodkowie, zalety ciała (zdrowie, tężyzna fizyczna), przymioty duszy: (męstwo), wykształcenie, czyny osoby chwalonej, piastowane przez nią urzędy, jej majątność. Ich wymowę wzmacnia poprzez zastosowanie zalecanej przez swych mistrzów

¹³² Cic. *De Inv.* 2, 177; *Rhet. Her* 1–9; Aftonius. *Prog.* VIII, 36.

¹³³ Sapieha 1789–1792: 29.

¹³⁴ Tłumaczenie autorki tekstu.

¹³⁵ Sapieha 1789–1792: 29.

¹³⁶ Pomey 1668.

¹³⁷ Jouvancy 1753. Zob. też omówienie roli tych podręczników w litewskim kształceniu retorycznym (Ulcinaite 1984; Awianowicz 2008: 308–310).

¹³⁸ Le Jay 1748.

¹³⁹ Awianowicz 2008: 247–251.

¹⁴⁰ Oczywiście tworzone także pochwały bogów, zwierząt, budowli, miejsc, roślin, przedmiotów nieożywionych, miast, snów, pokarmów (Lausberg 2002: 136–140; Niedźwiedz 2003: 45; Śnieżewski 2014: 76; Czerankiewicz 2013: 23–24).

amplifikacji wyrażanej za pomocą hiperboli. Mimo odmiennej sytuacji komunikacyjnej oraz retorycznej, a także pozycji Sapiehy oracje są utrzymane w uroczystym, patetycznym tonie sygnalizowanym wyrażeniami etykietalnymi i rozbudowanymi formułami adresatywnymi (będącymi jednocześnie apostrofami), pokazującymi pokorę nadawcy komunikatu, która wynika z jego niższej rangą pozycji wobec odbiorcy i wypełniania przez młodzieńca wielowiekowego rytuału sejmowego: tj. powiadomienia króla o wyborze marszałka sejmowego (I oracja), otwarcia wspólnie ze Stanisławem Małachowskim obrad sejmowych (II oracja), a także nadania pierwszej z nich modlitewnego charakteru. Część wstępna wystąpień służy, jak zalecał to m.in. Cynceron¹⁴¹, pozyskaniu przychylności audytorium. Książę czyni to, używając antycznych toposów skromności i niewyraźności. Powołuje się również na boski autorytet, co ma zapobiec odrzuceniu prezentowanych później w formie szczątkowej argumentów. We wstępie swojej debiutanckiej mowy Kazimierz Nestor po mistrzowsku wprowadza w tworzoną *laus* monarchy chreję, dzięki czemu nie tylko udowadnia, że umie ją stworzyć, ale także realizuje zalecenia Pseudo-Hermogena proponującego umieszczenie jej w rozwinięciu pochwały¹⁴². Negatywnie ocenia natomiast panowanie saskie (imagologia). Opracowując *narratio*, Sapieha nieco odchodzi od wskazówek starożytnych mistrzów słowa propagujących jej zwięźłą, lapidarną formę i tworzy dość rozbudowany wywód dotyczący wydarzeń współczesnych odbiorcom i ich wpływu na prace sejmowe, tzn. deprecjonuje pierwszy podział kraju i działania zaborców, a w szczególności Rosjan (imagologia). Następnie zaś chwalać królewskie poczynania, wyraża nadzieję (graniczącą z pewnością), iż te smutne zdarzenia należą już do przeszłości (I oracja). W drugiej zaś opowiadanie wypełnia opis wydarzeń teraźniejszych. Prowadzi on jednak także do stworzenia kunsztownej, choć stosunkowo krótkiej *laus* monarchy. W *argumentatio*, *refutatio*, *peroratio* obu mów umieszcza natomiast Sapieha pochwały marszałków sejmowych oraz litewskich parlamentarzystów (jedynie w pierwszej realizacji w *argumentatio* stosuje dowód prawniczy mający przekonać audytorium do wytężonej pracy dla dobra Ojczyzny).

Kazimierz Nestor Sapieha miał świadomość zadań stawianych przez autorów starożytnych mowom popisowym, czyli przede wszystkim wzruszenia odbiorców i dogodzenia ich różnorodnym upodobaniom estetycznym. Dlatego książę starannie dobiera środki retorycznego wyrazu i stosuje je oszczędnie, dzięki czemu nie przesyca swoich tekstów nadmierną ornamentyką, o co prosili m.in. Cynceron¹⁴³ i Kwintyliusz¹⁴⁴. Realizacją zaś zaleceń Stanisława Konar-

¹⁴¹ Cic. *De Orat.* II, 28.

¹⁴² Pseudo-Hermog. *Prog.* VII, 16. Tożsame wiadomości można było znaleźć w scholiach Loricza (Awianowicz 2008: 247–251).

¹⁴³ Cic. *De Orat.* III.

¹⁴⁴ Śnieżewski 2014: 209.

skiego¹⁴⁵ jest natomiast unikanie makaronizmów i innych wtrętów łacińskich (sentencja w tym języku jest krótka i pojawia się tylko w drugiej egzemplifikacji. Pełni funkcję ozdobnika retorycznego). Są nimi poza wskazanymi już chreją i hiperbolą także enumeracje, oksymorony, anafory, apostrofy, aluzje, epitety, poliptony, porównania, metafory manierystyczne oraz czasu jako koła i ruchu¹⁴⁶. Ponadto książę dbał o właściwy dobór słownictwa konkretnego, abstrakcyjnego, wartościującego oraz o poprawność językową, na co szczególną uwagę zwracał Kwintyliian¹⁴⁷.

Tym, co niewątpliwie łączy obie mowy jest także niewielka reakcja (lub jej brak) audytorium, co spowodowane było ograniczeniem czasowym i koniecznością wypełniania procedur wynikających z *Porządku sejmowania*. Na pierwsze wystąpienie posła brzeskolitewskiego odpowiedzieli król i kanclerz wielki koronny, doceniając jego zdolności¹⁴⁸. Drugie pozostało bez odpowiedzi¹⁴⁹.

BIBLIOGRAFIA

Źródła, przekłady, komentarze

- Arystoteles, *Fizyka*, przekład, wstęp, przypisy K. Leśniak, Warszawa 1968.
- Arystoteles, *Retoryka. Retoryka dla Aleksandra. Poetyka*, przekł. wstęp i koment. H. Podbielski, Warszawa 2004.
- F. Bohomolec, *Zabawki oratorskie niektórych kawalerów Akademii Szlacheckiej Warszawskiej Socetatis Jesu w krasomówczy sztuce ćwiczących się zebrane przez Franciszka Bohomolca za pozwoleniem starszych powtórnie przedrukowane*, Wilno 1755.
- Cyceron, *O inwencji retorycznej. De inventione*, przeł. K. Ekes, Warszawa 2014.
- Cyceron, *O mówcy*, w: *Dzieła M.T. Cycerona*, t. VI, przeł. E. Rykaczewski, Wrocław 1873.
- J. Denejkowicz-Ostrowski, *Swada polska i łacińska albo miscellanea oratorskie*, t. I–II, Lublin 1745–1747.
- Diariusz sejmu walnego ordynaryjnego warszawskiego sześciodzielnego roku Pańskiego MDCCLXXVIII dnia V miesiąca października odprawiającego się* Warszawa 1779, [www.jbc.bj.uj.edu.pl].
- Diariusz Sejmu Ordynaryjnego pod zwiazkiem Konfederacji Generalnej Obojga Narodów w Warszawie rozpoczętego roku pańskiego 1788*, t. I, cz. 1 (6 X 1788 – 3 XI 1788 i 2 5 XI–23 XII 1788), t. II, cz. 1 (7 I–3 II 1789) i 2 (4 II do 6 III 1789)], Warszawa 1789–1792, [www.wbc.pl].
- G.F. Jay, *Ars Rhetorica ad Tulianam. Rationem exacta: in Qua Praecepta et Exempla complectuntur, quae ad Orationem Facultatem Partinem*, Warszawa 1748.
- J. Jouvancy, *Novus Candidatus Rhetoricae Actus Emendatus & Politicus Elementa & Prospecta*, Poznań 1753.
- S. Konarski, *O poprawie wad wymowy*, w: *Ludzie Oświecenia o języku i stylu*, oprac. Z. Florczak i L. Pszczołowska, wstęp M.R. Mayenowa, t. I, Wrocław 1958.
- S. Konarski, *O sztuce dobrego myślenia koniecznej do sztuki dobrej wymowy*, w: S. Konarski, *Pisma wybrane*, t. II, oprac. J. Nowak-Dłużniewski, wstęp Z. Libera, Warszawa 1955, 55–103.

¹⁴⁵ Konarski 1958.

¹⁴⁶ Arist. *Phys.* 19b 1–2.

¹⁴⁷ Śnieżewski 2014: 226–227; Quint. *De Orat.* 8 6,1.

¹⁴⁸ Sapieha 1779a: 15–16.

¹⁴⁹ Sapieha 1788: 28–30.

- Kwintyliian, *Kształcenie mówcy* księgi I, II, X, wstęp i przekł. M. Brożek, Wrocław 2004.
- Kwintyliian, *Kształcenie mówcy. Księgi VIII 6 – XII*, wstęp, przekł. i przyp. S. Śnieżewski, Kraków 2012.
- Rhetorica ad Herennium*, tłumaczenie z komentarzem J.Z. Lichański, „Forum Artis Rhetoricae” 2 (2019), 23–133.
- Pryscjan z Cezarei, *Praeexercitamina. Retoryczne ćwiczenia wstępne*, przeł. J. Niedźwiedź, oprac. J. Niedźwiedź i A. Gorzkowski, „Terminus” 1–2 (2002), 190–229.
- F. Pomey, *Novus Candidatus Rhetoricae altero se candidator comptiórque non Aphthoni solim progymnasnata ornatius concinnata sed Tulianee etam rhetoricae praecepta clarius explicata repraesantions studiosis eloquentiae candidatus*, Lyon 1668.
- K.N. Sapieha, *Mowa JO Xiążęcia IMci Kazimierza Sapiehy, Generala Artylerii, Marszałka Konfederacji WX Lit., starosty i posła brzeskolitewskiego na dniu 8 X 1788 miana*, w: *Zbiór mów i pism niektórych w czasie Sejmu Stanów Skonfederowanych 1788 roku*, t. I, Wilno 1788.
- K.N. Sapieha, *Mowa JO Xcia Sapiehy, Generala Artylerii WX Lit dnia 6 Paździer*, w: *Zbiór mów różnych w czasie sejmku ostatniego sześcioniedzielnego roku 1778 mianych*, Wilno 1779, [www.jbc.bj.uj.edu.pl].
- C. Suarez, *De arterethorica libri tres ex Aristotele, Cicerone et Qvintiliano praecipve depromopti cvmtavlis Ividovici carbonis in vsum gymnasiolorum*, Monachium 1654.
- S. Wysocki, *Orator Polonus*, Warszawa 1740.
- Progymnasnata. Greckie ćwiczenia retoryczne i ich modelowe opracowanie*, oprac., przekł. i koment. H. Podbielski, Lublin 2013.
- Zdanie JW Krzuckiego posła województwa wołyńskiego przy podniesieniu laski dnia 5 października*, w: *Zbiór mów różnych w czasie sejmku ostatniego sześcioniedzielnego roku 1778 mianych*, Wilno 1779, [www.jbc.bj.uj.edu.pl] [=Krzucki 1779].

Opracowania

- Awianowicz 2004a: B. Awianowicz, *Pochwała – enkomion – panegiryk. Glosa terminologiczna na marginesie książki Jakuba Niedźwiedzia*, „Barok” 1 (2004), 185–193.
- Awianowicz 2007: B. Awianowicz, *Progymnasnata in the theory and practice from the late 15th to the Mid-18th century*, „Eos” 94 (2007), 317–322.
- Awianowicz 2004b: B. Awianowicz, *Progymnasnata w rzymskiej teorii i praktyce retorycznej od pierwszych świadectw do Institutio oratoria Kwintyliana*, w: *Sapere aude. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Szarmachowi z okazji 65 rocznicy urodzin*, red. I. Mikołajczyk, Toruń 2004, 31–45.
- Awianowicz 2008: B. Awianowicz, *Progymnasnata w teorii i praktyce retorycznej od połowy XV do końca XVIII wieku. Dzieje nowożytnej recepcji Aftoniosa od Rudolfa Agricoli do Johana Christoph Gottsheda*, Toruń 2008.
- Barłowska 2018: M. Barłowska, *Amplifikacja retoryczna*, w: *Retoryka*, red. M. Barłowska, A. Budzyńska-Daca, P. Wilczak, Warszawa 2018, 98–116.
- Bogdanowska 2018: M. Bogdanowska, *Topika*, w: *Retoryka*, red. M. Barłowska, A. Budzyńska-Daca, P. Wilczak, Warszawa 2018, 35–57.
- Boniecki 2014: A. Boniecki *Kulturowe i literackie konstrukcje wyobrażenia siebie i innych wprowadzenie do imagologii*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Filologia Polska. Historia i Teoria Literatury” 14 (2014), 141–152.
- Borowski 2011: A. Borowski, *Retoryka dawna dzisiaj*, w: *Studia Rhetorica*, red. M. Choptiany, W. Ryzek, Kraków 2011, 11–14.
- Choriew 2014: W. Choriew, *Imagologiczny charakter pamięci kulturowej*, w: *Polonistyka wobec wyzwań współczesności. V Kongres Polonistyki Zagranicznej Brzeg–Opole 2013*, red. S. Gajda, I. Jokiel, Opole 2014, 73–82.
- Czerankiewicz 2013: M. Czerankiewicz, *Prolegomena do antycznej teorii panegiryku*, w: *Pane-*

- giryk jako element życia literackiego doby staropolskiej i oświeceniowej*, red. M. Sulewicz-Nowicka, Z. Gruszka, wstęp M. Wichowa, Łódź 2013, 11–33.
- Cybulski 2003: M. Cybulski, *Obyczaje językowe dawnych Polaków: formuły werbalne doby średniopolskiej*, Łódź 2003.
- Cybulski, Pawłowska 2010: M. Cybulski, A. Pawłowska, *Udział tytułatury standardowej w konwersacyjnychch wołaczowych formach adresatywnych doby średniopolskiej*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Linguistica” 5 (2010), 29–54.
- Dawidziak-Kładocznna 2012a: M. Dawidziak-Kładocznna, *Językowe aspekty kultury politycznej Sejmu Wielkiego*, Częstochowa 2012.
- Dawidziak-Kładocznna 2011a: M. Dawidziak-Kładocznna, *Rytuály językowe Sejmu Wielkiego na podstawie pierwszych mów posłów nowego wyboru*, w: *Język–Rytuał–Płeć*, red. M. Cieszkowski, J. Szczepanik, Bydgoszcz 2011, 67–80.
- Dawidziak-Kładocznna 2011b: M. Dawidziak-Kładocznna, *Strategie retoryczne w polemikach Sejmu Wielkiego na temat Rosji*, w: *Naród–Religia–Język*, red. A. Celińska-Gajda, Łódź 2011, 45–54.
- Dawidziak-Kładocznna 2012b: M. Dawidziak-Kładocznna, *Tam ledwo, kto pomyślił, iż jest Ojczyzna, tu każdy myśli o dobru Ojczyzny. Deprecjonowanie wydarzeń lat 1775 i 1776 na forum Sejmu Wielkiego*, w: *Zjawisko nobilitacji i deprecjacji w języku*, t. I: *Słowa i teksty*, red. R. Bizior, D. Suska, Częstochowa 2012, 207–220.
- Dawidziak-Kładocznna 2010: M. Dawidziak-Kładocznna, *Stereotyp Rosji i Rosjan w oracjach Sejmu Wielkiego*, „Prace Naukowe Akademii im Jana Długosza w Częstochowie. Językoznawstwo” VI (2010), 47–58.
- Dąbrowski 2011: M. Dąbrowski, *Teksty i konteksty. Rzeczy teoretyczne*, Warszawa 2011.
- Fatyga, Zieliński 2016: A. Fatyga, P. Zieliński, *Analiza metafor czasu – analiza metodologiczna*, „Przegląd Socjologii Jakościowej” 1 (2016), 1–29.
- Filipczak 1999: W. Filipczak, *Wybory członków Rady Nieustającej na sejmie 1778 roku*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica” 64 (1999), 117–133.
- Gach 2002: P.P. Gad, *Szkoły i drukarnie zakonne na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej w XVIII–XIX wieku*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2 (2002), 105–125.
- Gondek 2014: J. Gondek, *Specyfika chrei jako ćwiczenia retorycznego*, „Forum Artis Rethoricae” 4 (2014), 7–21.
- Gonera 2019a: M. Gonera, *Aktywność parlamentarna i oratorska Adama Kazimierza Czartoryskiego na sejmie 1782 roku*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im Jana Długosza w Częstochowie. Zeszyty Historyczne” XVIII (2019), 47–68.
- Gonera /w druku/: M. Gonera, *Exempla i sentencje w mowach sejmowych Adama Kazimierza Czartoryskiego*, „Pamiętnik Literacki”.
- Gonera 2019b: M. Gonera, *Topika afektownej skromności w wybranych wystąpieniach sejmowych Adama Kazimierza Czartoryskiego*, „Collectanea Philologica” XXII (2019), 117–138.
- Górski 1933: K. Górski, *Zasady wydawania tekstów staropolskich. Projekt, przykłady, oprac*, J. Woronczak, red. nauk. M.R. Mayenowa, Wrocław 1933.
- Habrajska 2005: G. Habrajska, *Naklanianie, perswazja, manipulacja językowa*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica” 2 (2005), 91–126.
- Kalinka 1881: W. Kalinka, *Sejm Czteroletni*, t. I–II, Lwów 1881.
- Kądziela 1994: Ł. Kądziela, *Sapieha Kazimierz Nestor*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXV, Warszawa–Kraków 1994, 52–67.
- Knapik 2002: J. Knapik, *Wątki biblijne na sejmie w Grodnie, 1793*, „Nasza Przeszłość Studia z Dziejów Kościoła i Kultury Katolickiej w Polsce” 98 (2002), 365–392.
- Korolko 1990: M. Korolko, *Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny*, Warszawa 1990.
- Krakowski 1968: B. Krakowski, *Oratorstwo polityczne na forum Sejmu Czteroletniego: rekonesans*, Gdańsk 1968.

- Krakowski 1965: B. Krakowski, *Z badań nad oratorstwem Sejmu Wielkiego*, „Gdańskie Zeszyty Humanistyczne. Prace Historycznoliterackie” 1 (1965), 75–100.
- Krzywy 2002: R. Krzywy, *Aspekt panegiryczny twórczości Samuela Twardowskiego*, w: *Wielkopolski Maro. Samuel ze Skrzypny Twardowski w wielkiej i malej Ojczyźnie*, red. K. Meller, J. Kowalski, Poznań 2002, 99–131.
- Krzywy 2014: R. Krzywy, *Poezja staropolska wobec genealogii retorycznej. Wprowadzenie do problematyki*, Warszawa 2014.
- Lausberg 2002: H. Lausberg, *Retoryka literacka: podstawy wiedzy o literaturze*, przekł. oprac i wstęp A. Gorzkowski, Bydgoszcz 2002.
- Lichański 2007: J.Z. Lichański, *Retoryka. Historia–Teoria–Praktyka*, t. I: *Historia i teoria retoryki*, Warszawa 2007.
- Lichański 2000: J.Z. Lichański, *Retoryka od renesansu do współczesności: tradycja i innowacja*, Warszawa 2000.
- Łabno 2014: K. Łabno, *Pamięć, a czas. Od Arystotelesa do Św. Tomasza*, „Tarnowskie Studia Teologiczne” 1 (2014), 17–24.
- Madaj 2008: J. Madaj, *Perswazyjne akty mowy w komunikowaniu politycznym*, „Język Polski” 1 (2008), 26–40.
- Maksimowicz 2013: K. Maksimowicz, *O talentach Kazimierza Nestora Sapiehy w świetle obserwatorów życia publicznego drugiej połowy XVIII wieku*, w: *Kultura parlamentarna epoki staropolskiej*, red. A. Stroynowski, Warszawa 2013, 483–495.
- Maksimowicz 2000: K. Maksimowicz, *Poezja polityczna a Sejm Czteroletni*, Gdańsk 2000.
- Maksimowicz 1992: K. Maksimowicz, *Stosunek opinii publicznej do Kazimierza Nestora Sapiehy w poezji okolicznościowej Sejmu Wielkiego*, „Wiek Oświecenia” 8 (1992), 184–212.
- Maksimowicz 2016: K. Maksimowicz, *Zapomniany panegiryk Ignacego Strzednickiego ku czci Kazimierza Nestora Sapiehy*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Litteraria Polonica” 4 (2016), 291–298.
- Meyer, Carriho, Timmermans 2010: M. Mayer, M.M. Carriho, B. Timmermans, *Historia retoryki od Greków do dziś*, Warszawa 2010.
- Mrozowska 1961: K. Mrozowska, *Szkoła Rycerska Stanisława Augusta Poniatowskiego (1765–1794)*, Wrocław 1961.
- Musijenko 2017: S. Musijenko, *Wiktora Aleksandrowicza Choriewa koncepcja imagologii*, „Bibliotekarz Podlaski” 37 (2017), 11–48.
- Niedźwiedz 2003: J. Niedźwiedz, *Nieśmiertelne teatru sławy. Teoria i praktyka twórczości panegirycznej na Litwie w XVII–XVIII w.*, Kraków 2003.
- Niewianowski 2013: P. Niewiadowski, *Zagadnienie czasu w filozofii przyrody i w fizyce*, „Studia Płockie” 16 (2013), 119–138.
- Obremski 2009: K. Obremski, *Kaznodziejski dokument podwójnej gry politycznej. Mowa księdza Benedykta Ruseckiego na pogrzebie Kazimierza Władysława Sapiehy*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 6 (2009), 81–91.
- Obremski 2005: K. Obremski, *Sapiehowie i panegiryk magnacki. Mowa księdza Benedykta Ruseckiego na pogrzebie Kazimierza Władysława Sapiehy*, w: *Dwory magnackie w Rzeczypospolitej: rola i znaczenie kulturalne*, red. T. Kostkiewiczowa, A. Ročko, Warszawa 2005, 41–55.
- Obremski 2003: K. Obremski, *Sztuka panegiryku*, „Barok” 2 (2003), 213–221.
- Pawłowska 2013: A. Pawłowska, *Formuły werbalne polskiej etykiety językowej od połowy XVIII wieku do lat sześćdziesiątych XIX wieku. Analiza socjolingwistyczna*, Łódź 2013.
- Puchowski 2012: K. Puchowski, *Kolegia szlacheckie: Teatrynow, Pijarów i Jezuitów, a reformy edukacyjne w Rzeczypospolitej Obojga Narodów doby Oświecenia*, „Nasza Przeszłość” 117 (2012), 301–313.
- Ryszka-Kurczab 2018: M. Ryszka-Kurczab, *Topoi inwencyjne*, w: *Inwencja i inspiracja w kulturze wczesnonowoczesnej*, red. B. Niebielska-Rajca, M. Pieczyński, Lublin 2018, 23–34.

- Śnieżewski 2014: S. Śnieżewski, *Terminologia retoryczna w Institutio Oratoria Kwintyliana*, Kraków 2014.
- Sobol 2002: M. Sobol, *Metafora jako sposób ekspresji postaw temporalnych*, „Roczniki Psychologiczne” 5 (2002), 115–121.
- Staszewski 2010: J. Staszewski, *August III*, Wrocław 2010.
- Stroynowski 2017a: A. Stroynowski, *Kazimierz Nestor Sapieha – marszałek Konfederacji Litewskiej (1788–1792)*, w: *Вялікае Княства Літоўскае: палітыка, эканоміка, культура*, уклад. А.А. Скеп’ян, рэдкал. У.Р. Гусакоў [и инш.], Мінск 2017 (*Wielikaje Kniastwa Litouskaje: polityka, ekanomika, kultura, uklad*, A.A. Skiepijan, redkał. U.R. Husakou [i insz.] Minsk), 491–502.
- Stroynowski 2017b: A. Stroynowski *Kazimierz Nestor Sapieha – talent parlamentarny XVIII wieku*, w: *Historia na źródłach oparta. Studia ofiarowane profesorowi Tadeuszowi Srogoszowi w 65 rocznicę urodzin*, red. A. Stroynowski, Częstochowa 2017, 667–668.
- Stroynowski 2005: A. Stroynowski, *Opozycja sejmowa w dobie rządów Rady Nieustającej: studium z dziejów kultury politycznej*, Łódź 2005.
- Stroynowski 2006: A. Stroynowski, *O oratorstwie politycznym sejmów stanisławowskich*, „Przeгляд Nauk Historycznych” 1 (2006), 189–206.
- Stroynowski 2013: A. Stroynowski, *Wieczory sejmowe: studia z dziejów kultury politycznej*, Częstochowa 2013.
- Stroynowski 1984: A. Stroynowski, *Patriotyczne wystąpienia opozycji na sejmie 1778 roku*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica” 19 (1984), 171–179.
- Stroynowski 1990: A. Stroynowski, *Pierwszy „wolny” sejm stanisławowski 1778 roku (główne problemy obrad)*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica” 37 (1990), 35–66.
- Stroynowski 2010: A. Stroynowski, *Problem oratorstwa sejmowego czasów stanisławowskich*, „Zeszyty Historyczne” 1 (2010), 79–91.
- Stroynowski 2018: A. Stroynowski, *Znaczenie alternaty sejmów dla Wielkiego Księstwa Litewskiego*, „Przeгляд Nauk Historycznych” 1 (2018), 121–142.
- Szarmach 2019: M. Szarmach, *Starożytne uwagi o perswazji i jej przykłady*, w: *Szkice o antyku*, t. V: *Antyczne techniki perswazyjne*, red. E. Gryksa, P. Matusik, Katowice 2019, 9–22.
- Szendzikowska 2013: A. Szendzikowska, *Laska Marszałkowska Kazimierza Sarbiewskiego jako pogrzebowe kazanie panegiryczne*, w: *Panegiryk jako element życia literackiego doby staropolskiej i oświeceniowej*, red. M. Sulewicz-Nowicka, Z. Gruszka, wstęp M. Wichowa, Łódź 2013, 155–163.
- Szymanek 2004: K. Szymanek, *Sztuka argumentacji. Słownik terminologiczny*, Warszawa 2004.
- Ulcinaite 1984: E. Ulcinaite, *Teoria retoryczna w Polsce na Litwie w XVII wieku. Próba rekonstrukcji schematu retorycznego*, Wrocław 1984.
- Wiśniewska 2018: L. Wiśniewska, *Sarmatyzm w nowych odsłonach. Sarmacki mit w świetle wybranych przykładów literatury współczesnej*, w: *Sarmacka pamięć: wokół Bitwy pod Wiednem*, red. B. Dybaś, Warszawa 2018, 187–207.
- Waniczkówna 1938: H. Waniczkówna, *Czartoryski Adam Kazimierz*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. IV, Kraków 1938, 249–257.
- Zalęska 2016: M. Zalęska, *Argument i argument z autorytetu w kontekście krytyki ipse dixit*, w: *Retoryka–wiedza–krytyka*, red. M. Zalęska, Warszawa 2016, 57–82.
- Ziober 2018: A. Ziober, *Dwa Lwi Klejnot Sapieżyński. Propaganda i tradycja w kazaniach pogrzebowych Lwa, Jana, Stanisława i Pawła Stefana Sapiehów*, w: *Relacje międzypokoleniowe w epoce staropolskiej*, red. M. Czapliński, P. Borowy, Warszawa 2018, 32–52.
- Ziober 2019: A. Ziober, *Kazimierz Jan Sapieha jako wzorzec osobowy magnata w świetle „Życ” Sapiehów autorstwa Kazimierza Kognowickiego*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 16 (2019), 99–113.

PARLIAMENTARY CEREMONIAL SPEECHES BY KAZIMIERZ NESTOR SAPIEHA.
INSPIRATIONS OF ANCIENT RHETORICAL THOUGHT

Summary

Panegyrics constitute an important component of political culture, customs and the heritage of Old Polish literature. By means of in-depth analyses, the author comes to the conclusion that both exemplifications are very similar to each other. Among the most important similarities that the author mentions are: the communicative situation, the elite circle of recipients, that is, the king, senators and deputies; the same set of introductory topoi, i.e. the topos of affect able modesty and inexpressibility, the use of mannerist metaphors inscribed in the narrative layer of the argument, the negative image of the invader - the Russian - and inappropriate reaction from the audience after the speeches have been delivered.

The most important differences are: the degree of experience of this parliamentarian and the change in his role on the political scene of the Polish-Lithuanian Commonwealth, i.e. the transition from a debutant to the Marshal of the Sejm.